

HISTORICKÉ ŠTÚDIE

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.
Authors are responsible for the content of studies.
Für den Inhalt eines Beitrags trägt allein der Autor Verantwortung.

Objednávky posielajte na adresu: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava. Tel.: +421 2 20 920 203, e-mail: vedasav@gmail.com.
The orders send to the adress: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava. Tel.: +421 2 20 920 203, e-mail: vedasav@gmail.com.
Bestellungen übersenden Sie an die Adresse: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava. Tel.: +421 2 20 920 203, e-mail: vedasav@gmail.com.

Príspevky posielajte na adresu: Historický ústav SAV, P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava.
E-mail: ingrid.kusnirakova@savba.sk
Contributions send to the adress: Historický ústav SAV, P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava.
E-mail: ingrid.kusnirakova@savba.sk
Die Beiträge übersenden Sie an die Adresse: Historický ústav SAV, P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava.

Hlavná redaktorka: *Ingrid Kušniráková*

Recenzenti: *prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.*
Mgr. Eva Augustínová, PhD.

© Historický ústav SAV, 2018

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018

ISBN 978-80-224-1728-0

ISSN 0440-9515

OBSAH

Ars apodemica – umenie cestovať

Čičaj, Viliam: Apodemický svet novoveku	7
Komorová, Klára: Správa o ceste z Benátok do Jeruzalema a porovnanie s dielom <i>Commentariolus de arte apodemica</i>	21
Frimmová, Eva: Forma a obsah cestopisného žánru v humanistickej spisbe	33
Móré, Tünde: Oslava cestovania vo wittenberskom prejave Michala Forgácha	47
Monok, István: Peregrinatio academica, vel legatio diplomatica. Zahraničná cesta Petra Bethlena v rokoch 1627 – 1629	57
Duchoňová, Diana: Čo sa má, smie a môže. Vzorce správania mladého uhorského aristokrata na študijných cestách (na príklade rodu Esterházy)	65
Fundárková, Anna: Grand Tour Františka Pálffyho	81
Konečný, Peter: Montanistické apodemiky 17. a 18. storočia	99
Janura, Tomáš: Cesta Ladislava Radvanského na korunováciu Márie Terézie do Prahy	111
Palenčárová, Radka: Prehľad historiografie k dejinám poštovníctva na Slovensku ..	125
Kowalská, Eva: Prínos Franza Raffelspergera k rozvoju cestovania a komunikácie v habsburskej monarchii	139
Molda, Rastislav: Národovci na cestách alebo umenie cestovať v „dlhom“ 19. storočí	151
Kodajová, Daniela: Cestovateľské zážitky z náboženských pútí v 19. storočí	167
Heldáková, Lucia: Propagácia a propaganda (ne)dobrovoľného cestovania	185
Kohoutová, Klara: Fenomén cestování a oral history – možnosti výzkumu	197

CONTENTS

Ars apodemica – The Art of Travel

Čičaj, Viliam: The Apodemic World of Modern Times	7
Komorová, Klára: The Report of a Journey from Venice to Jerusalem Compared to <i>Commentariolus de arte apodemica</i>	21
Frimmová, Eva: The Form and Content of the Genre of Travel Literature in Humanist Writings	33
Móré, Tünde: The Laudation of Travelling in the Wittenberg Disputation of Mihály Forgách	47
Monok, István: Peregrinatio academica, vel legatio diplomatica. Péter Bethlen's Travels Abroad, 1627 – 1629	57
Duchoňová, Diana: What Should, May, and Can Be Done. Patterns of Behaviour of a Young Hungarian Aristocrat on His Study Trips (the example of the Esterházy Family)	65
Fundárková, Anna: The Grand Tour of Ferenc Pálffy	81

Konečný, Peter: Montanistic Apodemic Literature of the 17th and 18th Centuries ..	99
Janura, Tomáš: The Journey of László Radvánszky to the Coronation of Maria Theresa in Prague	111
Palenčárová, Radka: An Overview of Historiography Regarding the Slovak Postal Organisation	125
Kowalská, Eva: The Contribution of Franz Raffelsperger to the Development of Travelling and Communication in the Habsburg Monarchy	139
Molda, Rastislav: Slovak Elites on the Way or the Art of Travelling in the "long" 19th Century	151
Kodajová, Daniela: Travellers' Experiences from Religious Pilgrimages in the 19th Century	167
Heldáková, Lucia: The Propagation and Promotion of (In)voluntary Travelling	185
Kohoutová, Klara: The Phenomenon of Travelling and Oral History – Research Possibilities	197

INHALT

Ars apodemica – Die Kunst des Reisens

Čičaj, Viliam: Die apodemische Welt der Neuzeit	7
Komorová, Klára: Ein Bericht über die Reise aus Venedig nach Jerusalem und sein Vergleich mit dem Werk <i>Commentariolus de arte apodemica</i>	21
Frimmová, Eva: Form und Inhalt des Reisesgenres in den humanistischen Werken ..	33
Móré, Tünde: Lob an das Reisen in der Wittenbergischen Rede von Michal Forgách	47
Monok, István: Peregrinatio academica, vel legatio diplomatica. Die Auslandsreise von Peter Bethlen in den Jahren 1627 – 1629	57
Duchoňová, Diana: Was gehört sich, was darf man und was kann man. Die Verhaltensmuster eines jungen ungarischen Aristokraten auf Studienreisen (am Beispiel der Familie Esterházy)	65
Fundárková, Anna: Die Grand Tour von Franz Pálffy	81
Konečný, Peter: Montanistische Apodemiken des 17. und 18. Jahrhunderts	99
Janura, Tomáš: Die Reise des Ladislav Radvánszky von Radvány nach Prag zur Krönung von Maria Theresia, der Königin von Böhmen	111
Palenčárová, Radka: Historiografischer Überblick zur Geschichte des Postwesens in der Slowakei	125
Kowalská, Eva: Franz Raffelsperger und sein Beitrag zur Entwicklung des Reiseverkehrs und der Kommunikation in der Habsburgermonarchie	139
Molda, Rastislav: Die Anhänger der Nationalbewegung auf Reisen oder die Kunst des Reisens im „langen“ 19. Jahrhundert	151
Kodajová, Daniela: Reiseerlebnisse von den Pilgerreisen im 19. Jahrhundert	167
Heldáková, Lucia: Propagation und Propaganda des (un)freiwilligen Reisens	185
Kohoutová, Klara: Das Phänomen des Reisens und oral history – Forschungsmöglichkeiten	197

ARS APODEMICA – UMENIE CESTOVAŤ

La présente étude constitue tant une analyse critique littéraire qu'une analyse documentaire basant sur la comparaison des trois récits de voyage se rapportant à la Slovaquie, datant de trois périodes différentes: *Odeporicon* de Bartolini (Vienne, 1515), *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani* de Rubigal (Wittenberg, 1544) et *Medulla geographiae practicae*, les écrits volumineux de Frölich, (Bardejov, 1633) et *Bibliothecae, seu Cynosurae peregrinantium, id est Viatorium I-III* (Ulm, 1643 – 1644).

PhDr. Eva Frimmová, DrSc., Historický ústav SAV, P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava

OSLAVA CESTOVANIA VO WITTENBERSKOM PREJAVE MICHALA FORGÁCHA¹

Tünde Móré

MÓRÉ, Tünde. The Laudation of Travelling in the Wittenberg Disputation of Mihály Forgách. *Historické štúdie*, 52, 2018, pp. 47 – 55.

Mihály Forgách published his discussion on the topic of ideal travel in 1588 in Wittenberg. He had several connections to the *respublica litteraria* (Republic of Letters), and the influence of neo-stoicism via the works of Justus Lipsius was very important. This paper examines the concept of ideal travel in Forgách's disputation.

Travel Theory. Mihály Forgách. Curiosity.

Doterajší výskum pôsobenia uhorských študentov vo Wittenbergu sa sústredil najmä na obdobie rokov 1586 – 1592. Hoci študenti si tu už roku 1555 založili vlastnú spoločnosť (coetus), predchádzajúce a aj nasledujúce obdobie zostali mimo zorného uhla bádateľov. Prečo je zaujímavejšia druhá polovica 16. storočia než roky, počas ktorých vo Wittenbergu študovali Peter Laskai Csókás, Peter Károlyi alebo pred nimi Peter Melius, Ambrosius Lahm, či Ondrej Magócsy? Existuje viacero dôvodov, pre ktoré sa vyššie spomenuté krátke obdobie môže pokladať za mimoriadne v dejinách tunajšieho spoločenstva uhorských študentov.² Vzrástol počet študujúcich z Uhorska a máme aj údaje o viacerých študentoch (peregrinus) šľachtického pôvodu.³ Roku 1587 bol František Bánffy z Lučenca zvolený za seniora.⁴ V polovici roka prišiel zo Štrasburgu do Wittenbergu Michal Forgách so svojim sprievodom (Žigmund Má-

¹ FORGÁCH, Mihály. *Oratio de peregrinatione et eius laudibus cum ex insigni Argentoratensi quo ante missum fuerat in celeberrimam Witebergensem Academiam venisset*. Wittenberg : Zacharias Crato, 1587.

² K wittenberskému obdobiu Michala Forgácha a k ďalším súvislostiam pozri KECSKEMÉTI Gábor. „A böcsültre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, irás”: a magyarországi retorikai hagyomány a 16-17. század fordulóján. Budapest : Universitas, 2007, s. 252 – 255.

³ To znamená štyroch študentov šľachtického pôvodu: Františka Bánffyho z Lučenca, Michala Forgácha, Žigmunda Péchyho a Žigmunda Máriássyho. Deneter Krakкаи bol Forgáchovým vychovávateľom, Péchy a Máriássy cestovali vo Forgáchovom sprievode. Ich mená sú zaznamenané v matrike *coetusu* dňa 8. augusta 1587. SZABÓ Géza. *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555 – 1613*. Halle-Saale : Akademischer Verlag, 1941, s. 141; Pozri aj KEVEHÁZI Katalin. *Melanchthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig: Adalékok Melanchthon magyarországi recepciójának első évszázadához* (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae 10). Szeged : JATE, 1986.

⁴ Neskôr pôsobil krátky čas ako jeho rektor – od konca roku 1588 po máj 1589. Por. SZABÓ, *Geschichte des Ungarischen Coetus*, s. 142.

riássy, Žigmund Péchy a Forgáchov vychovávateľ Demeter Krakкаи). Zároveň s podporou Imricha Forgácha bolo vydané dielo *De Sigetho Hungariae propugnaculo*.⁵

Odborná literatúra vysoko hodnotí činnosť Michala Forgácha a charakterizuje ho ako kultúrneho organizátora uhorského neskorého humanizmu, napriek tomu, že nezanechal väčšie celoživotné dielo. Menšie práce vznikli počas jeho peregrinácie: dva rétorické prejavy (dišputy) a jeden list adresovaný Justovi Lipsiovi. Populárny a významný mysliteľ odpovedal na Forgáchovu epištolu, dokonca bola publikovaná vo výbere jeho korešpondencie. Maďarská i svetová historiografia na základe tejto výmeny listov dospeli k názoru, že na Forgácha vplývalo novostoické učenie, podobne ako aj na tých neskorých humanistických mysliteľov a tvorcov, ktorí sa koncom storočia združili v krúžku s názvom *Potomkovia Pallasu*. V posledných rokoch sa však nerealizovali významnejšie nové výskumy a viacerí bádatelia skôr len rozvíjali tvrdenia a hypotézy Tibora Klaniczaya.⁶ Tento krúžok vzdelancov bol jednou dôležitou etapou v histórii akadémie, počiatočnou formou akademického hnutia.

Predkladaná štúdia sa chce zamerať na otázky Forgáchovho wittenberského prejavu *Oratio de peregrinatione et eius laudibus*, ktorý predniesol roku 1587 pred spoločenstvom študentov a učiteľov po svojom príchode zo Štrasburgu. Tlačená verzia prejavu vyšla v nasledujúcom roku, ďalšie vydania už pravdepodobne nenasledovali. Doteraz poznáme dva exempláre. Prvý sa nachádza v zbierkach Krajinskej Széchényiho knižnici v Budapešti (Országos Széchényi Könyvtár), druhý je prístupný ako časť kolligata s názvom *Collectanea Varia* v Rumunsku.⁷ Tibor Klaniczay vydal Forgáchov list spolu so sprievodnou štúdiou.⁸ Dišputu komentoval Sándor Iván Kovács a Justin Stagl. Kovács spojil Forgáchovu reč so starším listom Justa Lipsia o jeho ceste po Taliansku, ktorý mu poslužil ako príklad na analýzu vzťahu oboch textov. Justin Stagl vo veľkej miere preberá konštatovania Tibora Klaniczaya.⁹

Cestovná epištola Justusa Lipsia vyšla roku 1586. Humanista tu spracoval svoju cestu po Taliansku. Vďaka Lipsiovej popularite publikácia inšpirovala novú vlnu tvorby cestopisných textov. Naša analýza si však ako východisko neberie Lipsiov vplyv, hoci list mal nepochybne významný dosah na Forgáchov výber témy a jej rétorické spracovanie. Naším cieľom je skúmať peregrináciu – cestovanie ako laudačnú tému. Hľadáme v prvom rade odpoveď na otázku, aký bol ideálny obraz, ktorý implikoval

⁵ Dielo je známe pod názvom *Zrinyi-album*.

⁶ KLANICZAY, Tibor. Az akadémiai mozgalom és Magyarországi a reneszánsz korában. In KLANICZAY, Tibor. *Pallas magyar ivadéka*. Budapest : Szépirod. Kvk.; Debrecen : Alföldi Ny., 1985, s. 9 – 31; KLANICZAY, Tibor. Az arisztokrácia és Justus Lipsius politikai gondolkodása. In KLANICZAY, Tibor – KÖSZEGHY, Péter (ed.). *Stílus, nemzet és civilizáció* (Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok 4). Budapest : Balassi cop., 2001, s. 236 – 249.

⁷ Opis tlače z Marosvárhelyu (Târgu Mureș). KONCZ József. A wittenbergi akadémián a XVI. században tanult magyar ifjak latin versei mint forrásművek és pótlékok a Magyar Athenashoz. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1891, s. 246 – 260.

⁸ KLANICZAY, Tibor (ed.). *Forgách Mihály és Justus Lipsius levélváltása*. Budapest : Magyar Iparművészeti Főiskola Typografikai Tanszéke, 1970.

⁹ STAGL, Justin. *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst der Reisens 1550-1800*. Wien : Böhlau Verlag, 2002, 118.

rétorické zobrazenie peregrinácie; a v akom vzťahu bol tento obraz s metódami cestovania preferovanými v apodemikách?

Podľa textu na titulnej strane autor svoj prejav, svoje *captatio benevolentiae*, prispôbil verejnosti. Príprava na vytlačenie, prípadne prepísanie či rozšírenie nemali taký vplyv, aby narušili vytvorenie kontaktu medzi rečníkom a poslucháčmi. Zmena média sa uskutočnila prostredníctvom troch pozdravných básní, ktoré už oslovujú čitateľa.¹⁰ Autormi niekoľkoriadkových epigramov boli členovia Forgáchovho sprievodu, s ktorými prišiel do Wittenbergu zo Štrasburgu. Prelimináre oslovujú čitateľa prejavu s deliberatívnym úmyslom. Na jednej strane básne poukazujú na rečníka ako na nasledovateľhodný príklad *imitácie*, avšak nepokladajú za potrebné dosiahnutie *aemulatio* (súperenie, horlivé napodobnenie). Texty vyzývajú čitateľa na nasledovanie, v dôsledku čoho budú hodni pochvaly. Na druhej strane kvalifikujú čitateľa ako talentovaného; keďže je schopný prečítať prejav, môže sám seba zaradiť medzi vzdelancov. Čítanie prejavu môže pomôcť k novým poznatkom, v čom sa skrýva exemplárna podstata postavy rečníka. Forgácha prezentujú ako príkladného rečníka i cestovateľa. V oboch charakteristikách je totiž vhodným príkladom nasledovania pre svojich súčasníkov i budúcich cestovateľov či študentov. Paratexty vytvárajú taký spôsob čítania, ktorý chápe orátora ako tróp, vlastný text však nie je postavený na tejto možnosti: čitateľnosť vzorov (príkladov) nie je tvorená rečníkom.

Forgách na začiatku prejavu využíva *minutio* – keďže jeho cieľom je získať si sympatie poslucháčov – a to vylučuje tú možnosť, aby rečník staval seba do pozície *exempla* (príkladu). *Minutio* vzniká v súvislosti s poslucháčmi: vtedajšieho seniora, Františka Bánffyho, oslovuje menom, potom rozšíri jeho povýšenie. Následne spomenie celý coetus, v ktorom opisuje blahosklonné obecenstvo. Rečnícka pozícia sa ďalej mení, keď sa Forgách identifikuje ako jeden člen spoločenstva tak, že poukáže na svoju skúsenosť nováčika a skúsenosť už tam bývajúcich peregrinantov, ktorá ich spája do jedného celku. Týmto spoločným menovateľom je opustenie domova a zážitok z trvalého odlúčenia: „*Quid enim in hoc tempore, rationibus vestris aptius aut accomodatius esse potest, quam, cum vos culturae ingenii disciplinarumque liberalium causa longe a patria dulcissima in hanc exteram regionem tot difficultatibus exhaustis, tot sumptibus factis commigrastis, audire rationes, quibus et molestias, quas aut recordatio desideriumque patriae forte adfert aut insolita nec ante usurpata victus ratio iniicit abtergere, et invidiam ac obtrectationem in quam nonnulli hoc nos tempore vocare depellere possitis. Quod si vel exiguum mihi brevis temporis usuram concesseritis, efficiam profecto, ut et vos non operam ludere in peregrinando intelligatis, et adversariis causam nostram probem, ut aut manus dare victi cogantur, aut certe a criminatione qua hactenus in nos sunt usi desistant.*“¹¹

Poukázaním na podobnosti a paralely sa rečník stáva súčasťou spoločenstva, hoci sa gramaticky až do konca vyvaruje používania prvej osoby. Hovorí vo forme ‚my‘ a počas reči si radšej udržuje vzdialenosť, ktorú mu ponúka používanie ‚ja‘ a ‚vy‘. Toto riešenie môže byť dôležité z toho hľadiska, že pri laudácii cestovania sa orátor

¹⁰ Epigramma ad lectorem. In FORGÁCH, *Oratio de peregrinatione*, A^{2r}

¹¹ Tamže, A₃.

pokúša o vytvorenie identity, keď v podstate vyjadruje svoju veľmi triviálnu nádej, že dokáže takúto vážnu tému dostatočne dobre spracovať. Úspešné splnenie *laudatio* sa stáva dôkazom toho, že Forgáčove rétorické schopnosti sú kompatibilné s talentom a vzdelaním jeho poslucháčov, čo nakoniec len potvrdzuje jeho spolupatričnosť so spoločnosťou.

Výsledkom je veľmi odlišný spôsob prejavu od spomínaného listu Justusa Lipsia, ktorý podľa zistenia S. I. Kovácsa, zrejme viac či menej, poslúžil Forgáčovi ako inšpirácia.¹² Lipsius, rozmyšľajúc jednoznačne v hraniciach *genus demonstrativum*, adresoval list svojmu synovcovi, pričom v celom texte používa druhú osobu. Ako autor listu berie na seba úlohu radcu. Čo je v oboch textoch spoločné? Je to spracovanie témy, keďže obe diela vychádzajú v argumentácii zo základného tvrdenia, že peregrinácia umožňuje cestovateľovi získať priateľov. Hoci je jednoznačné, že Lipsiovo dielo významne ovplyvnilo časť uhorských cestovateľov, stojí za úvahu, či sa vzťah medzi cestovaním a priateľstvom neopiera len o novostoickú tradíciu. Dobová teoretická cestovateľská literatúra zdôrazňuje túto významnú stránku cestovania. Podobný názor vyslovuje už aj Cicerov dialóg *Laelius*, považovaný za jeden z dôležitých vzorových textov, pojednávajúcich o priateľstve, pričom medzi cestovaním a priateľstvom vidí jednoznačný vzťah. Obsah starovekého textu Forgách pravdepodobne poznal, lebo cituje z jeho dialógov, keď vo svojom prejave hovorí o spájajúcej sile priateľstva.¹³ Na základe myšlienkových pochodov, založených na storočných argumentoch, užitočnosť cestovania potvrdzuje, keďže priateľstvá uzavreté počas cesty ostanú pevné aj po návrate domov. Tieto vzťahy považuje rečník za hodnotnejšie ako domáce známosti, lebo noví priatelia prijímajú cestovateľa medzi seba výlučne na základe jeho morálnych vlastností.

Cicero vo svojom spise vykreslil logický oblúk, rezonujúci vo viacerých bodoch, ktoré dávajú do súvisu rôzne druhy priateľstva s morálkou. Podobne ako *Laelius* aj M. Forgách v otázkach priateľstva argumentuje na etickom princípe. Obidva texty sú navzájom zrkadlovým obrazom, čo sa týka užívania oboch pojmových okruhov. Kým Cicerov dialóg používa tému cestovania ako vhodný argument na pojednávanie o priateľstve, pre Forgáča je rozvíjanie priateľstiev príjemnou súčasťou cestovania.

V súvislosti s peregrináciami sa rečník usiluje objasniť niekoľko problematických okruhov, aj keď *refutatio* (vyvrátenie) prejavu sa objavuje len na posledných stránkach. Jednoznačný protiargument sa v texte skôr nevyskytuje, ako býva zvykom v riadne vypracovanej chváloreči. Najprv prezentuje svoj postoj. Na dokázanie vzťahu medzi peregrináciou a *honestioui* predkladá biblické argumenty. Zo Starého zákona využíva ako príklad na porovnanie Adama, Noema a Abraháma.¹⁴ Na rozkaz Boha sa všetci

¹² KOVÁCS, Sándor Iván. A régi magyar utazási irodalom az európai utazáselméleti művek tükrében. In KOVÁCS, Sándor Iván. *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi. Két tanulmány*. Budapest : Szépirod Kvk.; Debrecen : Alföldi Ny., 1988, s. 123 – 124.

¹³ Jeho popularitu dokazuje to, že vydanie z roku 1544 doplnil poznámkami Ph. Melanchton. SCHURERIO, Ambrosius. *Annotationes in M. Tullii Ciceronis dialogum de amicitia ... Adiunctus est ipse quoque dialogus unà cum breuibus D. Philippi Melanthonis annotationibus*. Lipsiae : N. Vuolrab, 1544.

¹⁴ FORGÁCH, *Oratio de peregrinatione*, A4b – Ba: „Nam ubi, quaeso, fixas Adam sedes habuit?

traja patriarchovia vydávajú na cestu. Z toho je pre čitateľa jasné, že cestovanie nie je zavrhnúťhodná činnosť. Spomínanie biblických praotcov, ako aj protikladov pomáha rečníkovi, aby objasnil otázku, či cestovať, alebo zotrvať doma. Podľa traktátu, ak príliš dlho zostávame na jednom mieste, znásobia sa poklesky, začne sa šíriť skaza a ľudia sú náchylnejší na páchanie hriechov. V úvode textu sa rečník snažil prostredníctvom vybranej témy predstaviť svoje rétorické umenie. Ďalšie pasáže zvyšujú závažnosť reči, pretože dvojstranné biblické odôvodnenia sa nevyhnutne dotýkajú problému bohumilého života. Forgách však neposúva svoje odôvodnenia k teologickým argumentom, ale zostáva pri používaní klasických *locus*.

Sporadicky používané rétorické otázky dodávajú výkladu dynamiku. Niektoré z nich sprevádzajú časti prejavu, čím pripravujú vysvetlenie tematických rozhodnutí.¹⁵ V druhej časti autor v mnohých prípadoch uvádza argumenty v prospech peregrinácie v rámci *negacie* (*negatio*), čím vlastne vylučuje ich odmietnutie.¹⁶ Týmto postupom sa pre poslucháčov stáva nespochybniteľným pozitívny vplyv cestovania už dávno predtým, ako rečník začne so spochybňovaním protiargumentov. Nespochybniteľnosť je jasná rečníkovi už v jeho úvode, kde konštatuje, že téma nie je žiadnou novinkou. Práve naopak, v nasledujúcej časti bude hovoriť pre každého známe veci. Na to je však potrebná redundancia (nadbytočnosť), keďže cestovatelia sú dlho preč z domova a zažili mnoho ťažkostí. Úspech jeho reči zabezpečí Forgáčovi miesto v istom spoločensťve, ale to dosiahne aj tak, že utešuje a zmierňuje citové utrpenie poslucháčov z odlúčenia na cestách. Tento zámer ho úplne oddeľuje od možných pretextov. Forgách nepotrebuje originálnejšie argumenty ako množstvo neskorého humanistických laudácií, lebo namiesto originality prezentuje svoje rétorické schopnosti.

Spomedzi možných typov priateľstiev vyberá M. Forgách, samozrejme, vzťahy vytvorené so vzdelanými a známymi mužmi, ktorí sú pomocou svojej vedeckej autority schopní priviesť blúdiacich na správnu cestu. Toto konštatovanie ďalej zdôrazňuje eticko-morálne chápanie cestovania vo Forgáčovom texte a jednoznačne poukazuje

quo certo in loco proxima eius posteritas stationem firmam collocavit? nonne subinde his relictis sedibus solum vertit, et sparsim hinc inde orbem peragrando tabernacula potius quam domicilia erexit? Ut vero primum sese aedibus tectisque homines receperunt societatemque coeuntes in unum conferri et coalescere coeperunt, mox tanta se scelerum et flagitiorum vis effudit, tanta omnium cupiditatum flamma exarsit, ut diluvium tandem eos dissociare atque ab invicem distractos submergere cogeretur.[...] Nam et ipse Noah vitam egit nulla certa sede fixam et vagabundam: et vero ubi rursus propagato hominum genere certis se sedibus mortales conclusere, Deus ipse Abrahamum ex media superstitionum atque impietatis sentina evocatum, in incognitas remotissimasque terras migrare et peregrinationem suscipere iussit, qui etiam dicto audiens, de relictis laribus patriis, totum vitae curriculum varias regiones perlustrando in peregrinatione confecit, quem postea longo ordine posterit comitati, idem vitae genus ingressi suo nobis exemplo peregrinationem commendarunt. Dubitabimus ergo hanc vitam honestissimam dicere et ducere, quam tot summi homines, et tum primi hominum fautores, tum religionis primi praecones sequendam sibi existimarunt?”

¹⁵ Tamže, B₂: „Sed quid ego de communibus his amicitiiis hominumque visendorum studio tot verba facio?”

¹⁶ Tamže, B₁: „Quid enim, obsecro, aut honestius, aut fructuosius, aut delectabilius magisque homine dignum dici aut esse potest, quam plurimos homines videre, eorum notitiam conciliare, ad familiaritatem eorum se applicare, in amicitiam denique intrare?”

na to, že peregrinácia zvyšuje cnosť. *Virtus* (cnosť) sa v takomto ponímaní nedotýka oblasti teológie. Aj Starý zákon použil len ako zdroj príkladov, pričom ani pojem a obsah viny netvorí súčasť autorovej argumentácie. Forgáchova predstava o cnosti sa viaže na humanisticky vzdelaného cestovateľa. Úsilie o nadobudnutie vzdelania legitimizuje metódy a vylučuje opačný názor. Za vyslovenie protinázoru hrozí jeho autorovi vylúčením zo vzdelanej komunity a tým, že zostane barbarom (*barbarus*).

Virtus sa vo Forgáchovej laudácii prejavuje v dôkladnom osvojení erudície. Autorova druhá početná argumentačná skupina v prospech peregrinácie, okrem nadväzovania priateľstiev, sa týka osvojenia si vedomostí. Podľa jeho názoru existujú dva prameňe vedomostí: čítanie a počúvanie. Potrebu cestovania zdôvodňuje Forgách rozdielom v účinnosti oboch vnemov. Kým čítanie vedeckých textov zásobí čitateľa želanými vedomosťami, počúvanie, najmä počúvanie vedcov, dosahuje účinok najmä v srdci, ale usadí sa aj v duši, kde zostane. Prostredníctvom počúvania sa tak vedomosti rozširujú účinnejšie. Argumentácia ani tu nemôže zostať bez vierohodnej autority, jej nespochybniteľnosť zaručuje Aristotelova *Metafyzika*. Problémy spojené s chápaním peregrinácie, predovšetkým otázky získavania vedomostí, posúdenie dôvodov cestovania, prekonanie pokušení sa vo Forgáchovej reči nestávajú predmetom explicitného popretia. Rovnako ani text nie je teoretickým priblížením alebo traktátom. Hoci S. I. Kovács používa v súvislosti s touto prácou aj označenie teória cestovania, jasne vyjadrený cieľ textu nedovoľuje autorovi zároveň sa pokúsiť o systematický prehľad cestovania.¹⁷

Popri starozákonných príkladoch nemôžu chýbať ani antická mytológia, ani spomenutie osobností antickej histórie: Alexander Veľký, Herkules, Pompeius, Gaius Iulius Caesar.¹⁸ Ich pripomenutie slúži tak isto ako príklady biblických postáv. Každá antická historická osobnosť je zároveň základným článkom prirovnania. Poslucháči sú pritom upozorňovaní, že cnosti sa nesmú zamlčať, lebo v takom prípade sa stratí aj spomienka.

Forgách, samozrejme, reflektuje vyššie uvedené problémy, ktoré nájdeme v mnohých ďalších prácach iného charakteru a zamerania, súvisiacich s cestovaním, ale spomína ich len v rovine poznámok. Podľa Petra Laskai Csókása sa cestovateľ musí oslobodiť od citov, ktoré by mohli ovplyvniť a usmerňovať jeho zmysly, ako aj poznatky, ktoré si osvojil počas cesty.¹⁹ Naopak, Forgách to celkom zavrhuje. Ten, kto sa vydáva

¹⁷ „Jediná naša cestovateľská teória zo 16. storočia od Michala Forgácha spočíva práve v jeho (*Justus Lipsius*) mimoriadne vplyvnej epištoly.“ Porovnaj KOVÁCS, *A régi magyar utazási irodalom*, s. 122.

¹⁸ FORGÁCH, *Oratio de peregrinatione*, C2: „*Nam quid ego Herculem in medium proferam, quem propter emensum infinitis pene itineribus orbem terrarum, Poetae ad Styga ipsa Ditisque domos penetrasse finxerunt? quid Alexandrum illum Magnum memorem, quem quod ipse etiam hic domitus ab eo orbis iam pene non caperet, celsitudinem coeli, altitudinemque maris mensum esse opinio confirmavit? quid Pompeium eodem nomine Magnum producam, cuius res gestas iisdem quibus Solis cursus regionibus ac terminis contineri Cicero testatur? quid C. Iulium Caesarem in memoriam revocem, quem gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas domuisse, et disiunctissimas terras non solum cursibus sed etiam victoriis illustrasse idem affirmat?*“

¹⁹ „*Quo felicior et honestior sit peregrinatio, pii homines cum peregre proficiscuntur ad istas observationes sese accomodent... idest ut nostros pravos affectus deponamus, quoniam locorum mutationes nihil sane poterunt, si eosdem affectus quos prius habuimus, nobiscum una circumferamus.*“

na cestu, z tohto hľadiska, vonkoncom nie je bezbrannou „*tabula rasa*“. Ak je niekto hriešny, nedá sa to ospravedlniť tým, že pre túžbu po poznatkoch na nejaký čas opustil svoj domov.

„*At clamitant, peregrinantium pravi mores imbibuntur: Quid ita? quia animus pravi: Cur enim potius pravi et contaminati quam recti et honesti imbibuntur et concipiuntur. Sua vitia insipientes et suam culpam in peregrinationem transferunt. Nisi enim iam prius infectus animus labe vitii fuisset, nunquam certe pravos potius mores arriperet, quam rectos amplecteretur.*“²⁰

Forgách nepovažuje za problematickú (hriešnu) ani túžbu po poznání či zvedavosť, ktorá je častým dôvodom na cestovanie. Výraz *curiositas* sa v textoch zo 16. storočia nevyskytuje príliš často. Poznali ho, ale zdá sa, že ho nepoužívali na identifikáciu zvedavosti ako antropologického javu. V latinských prácach zo 16. storočia sa častejšie vyskytujú výrazy *cupiditas* alebo *desiderium*; tieto sa objavujú neraz aj vo Forgáchovej laudácii. Tieto pojmy nemajú ustálený význam, ale práve daný kontext im vytvára vhodný variant. „*Porro si quis forte sit tanta immanitate naturae, ut eum non amicitiarum praesidia, non familiaritates bonorum, non consortia doctorum, non doctrinae cupiditas, non denique sapientiae studium moveat et ad peregrinandum impellat, quis non, nisi omnem ex eius animo extirpatam humanitatem velimus, clarissimi huius et amplissimi orbis terrarum domicilii, theatri omni ornatu splendidissimi, machinae omnibus numeris absolutissimae circumspiciendae et perlustrandae desiderio tangatur?*“²¹

V dlhšej rétorickej otázke sa vyskytuje *cupiditas*, ako aj *desiderium* v súvislosti s vedením. Text chápe zvedavosť (žiadostivosť) vzťahujúcu sa na učenie ako jeden z dôvodov na cestovanie. Podobne aj výrok *perlustrandae desiderio*, ktorý uzatvára otázku, znamená túžbu po túlaní. V protiklade s tým stojí pojem *cupiditas* v texte o niekoľko strán predtým: „*Ut vero primum sese aedibus tectisque homines receperunt societatemque coeuntes in unum conferrere et coalescere coeperunt, mox tanta se scelerum et flagitiorum vis effudit, tanta omnium cupiditatum flamma exarsit, ut diluvium tandem eos dissociareatque ab invicem distractos submergere cogeretur.*“²²

Kým v predchádzajúcom citáte funguje *cupiditas* na označenie tvorivej, kreatívnej zvedavosti vo vzťahu vedenia a cnosti, tak tento citát, vychádzajúci tiež z argumentácie naklonenej peregrinácii, nás dopodrobna oboznamuje s hriechmi, ktoré sa šíria v dôsledku usadenia na jednom mieste. *Cupiditas* tu už nie je len nevinná zvedavosť, ale znamená škodlivý, zničujúci hriech v zmysle žiadostivosti. Cestovateľská aktivita je dokonca až bez hriechu, lebo je prirodzene dobrá.²³ Na to upozorňuje Forgách v po-

LASKAI CSÓKÁS, Péter, *Speculum exilii et indigentiae nostrae, sive libellus in quo utilis et divinus verum Deum vere invocandi modus traditur*, Coronae, 1581, s. 285.

²⁰ FORGÁCH, *Oratio de peregrinatione*, D₃^a.

²¹ Tamže, C^b.

²² Tamže, B^a.

²³ Tamže, D₃^c: „*Nam si id culpa peregrinationis accideret, eadem certe omnibus usu venirent, quod tamen est secus. Multos non probatis moribus eximiaque doctrina praeditos ex peregrinatione et revertisse et adhuc revertitum vidimus, tum videmus. Sed omnis huius quaerelae in moribus culpa est, non in peregrinatione. Etenim peregrinatio natura bona, in medio quasi collocata tum a bonis tum ab*

slednej časti reči, keď popiera prípadné protiargumenty. V *refutácii* (*refutatio*) celkom jednoznačne konštatuje, že dobre známe dôvody proti cestovaniu sa dajú ľahko vyvrátiť. S protiargumentmi sa čitateľ stretol ešte v prvej časti reči, keď tieto isté argumenty, podrobnejšie pertraktované, oslavovali cestovanie: objavujú sa klasickí autori, v systéme argumentov nechýbajú ani už spomínaní starozákonní patriarchovia. Rečník však o nich hovorí oveľa stručnejšie ako pri laudácii. Rozsahový rozdiel medzi oboma jednotkami taktiež slúži na to, aby sa zdôraznil autorov názor – nie je potrebné dlhé popieranie, keď už z predchádzajúceho textu je jasné, že pochvala a užitočnosť sú opodstatnené.

V posledných odsekoch laudácie Forgách sumarizuje cnosti cestovania: prináša možnosti vzniku nových priateľstiev, získania vzdelania, cnosti a múdrosti. Heslá ako *bona fama, amicitia, doctrina, sapientia* zaznievajú v závere ako najväčšie lákadlá peregrinácie. Posledná veta zasa vyzdvihuje hlavný zdroj získavania poznatkov: „*Quanto longius latiusque mores urbesque exterarum gentium perspicendo et perlustrando in peregrinatione processerit.*“²⁴

K cestovaniu a pozorovaniu sveta sa pridružujú presvedčenie a cnosť, ktoré demonštruje na príklade postavy Ulyssesa a vyskytli sa už v prelimináriách. Otázka, ktorá sa nachádza v prvom riadku epigramu Žigmunda Máriássyho, kde hľadá odpoveď práve na to, ako sa mohol dostať medzi rečníka a Ulyssesa vzťah podobnosti: „*Unde sibi laudem, nomenque pararit Ulisses/ Quaeris? ad extremas iverat usque plagas/ Viderat et varios mortales, viderat urbes,/ Unde fuit vasto dignus in orbe cani.*“²⁵ Neznáme národy, ich mestá a zvyky a ich vnímanie sú rozvíjaním a hľadaním cnosti, čo je správanie podobné tomu Ulyssesovmu. Túto argumentáciu používa aj Michal Forgách. Dodáva, že argumentáciu o podobnosti Ulyssesa a cestovateľov obsahuje aj *Odysea*.

Laudácia Michala Forgácha, ktorá bola prednesená roku 1587 a vytlačená roku 1588, uplatňuje humanistické rétorické tradície. Potvrdzuje to výber témy, rozdelenie reči, ako aj analýza hlavných prvkov argumentácie. Dišputácia sa viaže na textové spracovanie činnosti cestovania a jeho interpretáciu, nakoľko vo viacerých bodoch ukazuje príbuznosť s dobovými, veľmi populárnymi a známymi cestovateľskými textami. Pri čítaní Forgáchovej práce však nie je možné zodpovedať otázku, či ide o využitie konkrétneho textu, alebo všeobecne známych poznatkov. Možno vysloviť domnienku, že sa v prejave uplatnili obe možnosti.

Rétorické vystúpenie M. Forgácha slúžilo na to, aby sa mohol predstaviť ako zjednocujúci člen spoločnosti uhorských študentov. Vyvoláva to však otázku, či jednotné chápanie spoločenstva v prípade uhorských študentov vo Wittenbergu malo súčasne aj nejaké inštitucionalizačné smerovanie.²⁶ Aj keď je táto predstava lákavá, treba zobrať

---

impious usurpatur, ab illis quidem ad emolumentum et fructum, ab his ad suam pestem ac perniciem. Latet enim in peregrinantium animis illa scaturigo et radix, quae liberum peregrinationis campum, adepta sensim emergit, ac postea latissime se spargit atque diffundit vel in rivos virtutis vel in coenum vitiorum.”

²⁴ FORGÁCH, *Oratio de peregrinatione*, D₄^v.

²⁵ Tamže, A₂^v.

²⁶ Novšia maďarská odborná literatúra to pokladá za možné. Porov. SZABÓ, András. *Coetus – natio –*

do úvahy, že ide o práce príležitostného charakteru a k dispozícii máme predovšetkým len také texty, ktorých hlavnou úlohou bolo, aby zabezpečovali verejnú prezentáciu prostredníctvom ľubovoľného počtu homogénnych variácií známych jazykových prvkov.²⁷ Tým nespochybňujeme, že v prípade spoločnosti študentov možno na základe známych údajov zistiť národnosť, konfesiu, pôvod a pod., dokonca aj pokus o zobrazenie ich identity. Na druhej strane predpokladáme, že sa tieto neviazali špecificky na spoločnosť študentov vo Wittenbergu. Pri poznaní súčasného stavu prameňov a údajov pokladáme za potrebné ďalšie výskumy na objasnenie otázky, akú úlohu hrala literárna činnosť wittenberského *coetusu* v kultúrnych vzťahoch Uhorska v 16. storočí.

THE LAUDATION OF TRAVELLING IN THE WITTENBERG DISPUTATION OF MIHÁLY FORGÁCH

Tünde Mórié

Mihály Forgách's book, *Oratio de peregrinatione et eius laudibus cum ex insigni Argentoratensi quo ante missum fuerat in celeberrimam Witebergensem Academiam venisset*, was published in Wittenberg in 1588 (originally presented in the previous year, 1587). Forgách is considered a significant contact in the 16th century, and the works of Justus Lipsius constituted an important precursor. In this case, Forgách used one of Lipsius' epistles, which was originally published in 1580. Written to his nephew, the letter was an influence on the rhetoric and topic of the "Oratio[...]". This paper intends to study travel as a topic for laudation, the ideal of travel, and the connection between ideal travel and apodemic handbooks. To discuss these aspects, the representation of humanist friendship is also considered, as well as an evaluation of educational travel in the 16th century.

Tünde Mórié, PhD.; research fellow, HAS RCH, Institute for Literary Studies, 1118, Budapest, Ménesi út 11-13

---

respublica – politia – societas – congregatio – collegium – gens (1555-1613). A wittenbergi magyar diákegyesület az újabb kutatások fényében. In SZABÓ, András. *Szepességétől Biharig. Protestantizmus, irodalom és művelődés Magyarországon a 16-18. században* (Monographie Comaromiensis 8). Komárom : Selye János Egy. Tanárképző Kara, 2013, s. 29 – 35.

²⁷ Géza Szabó charakterizoval tento jav ako „národný charakter“. Porovnaj SZABÓ, *Geschichte des Ungarischen Coetus*, s. 26.